

BETEKENIS VAN DE TANDEN, GEZIEN VANUIT DE
ONTWIKKELINGSPSYCHOLOGIE¹⁾ I

J. J. W. P. VAN GROENINGEN, *klinisch psycholoog*

In een artikel, getiteld „Tandheelkunde en psychiatrie” schrijft RÜMKE in 1949 in het Tijdschrift voor Tandheelkunde:

„Wanneer ik nu de relatie tussen tandheelkunde en psychiatrie nader ga bespreken, dan moet ik beginnen met U eerlijk te bekennen, dat ik (...) in de eerste opwelling eigenlijk dacht: „is dat nu niet een beetje overdreven?” – maar hij voegt er aan toe – „...toen ik (...) echter doordacht, werd ik mij bewust, dat het geenszins overdreven was, want ik wist uit ervaring als psychiater, maar vooral als psychotherapeut, dat het tandstelsel in psychisch opzicht één van de meest beladen gebieden van het gehele lichaam is, een omstandigheid, waarvan ik mij van te voren niet voldoende rekenschap had gegeven”.

Hij suggereert een nadere bestudering van dit terrein.

Vooraf de laatste tijd is, ook bij de tandheelkundige onderzoekers, de belangstelling voor de psychologische aspecten van de odontologie groeiende. Dit komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in de plaats die ingeruimd wordt in tandheelkundige studieboeken en vaktijdschriften voor beschouwingen over de psychologische facetten bij de behandeling.

Daarnaast verschijnen in de laatste jaren publikaties van tandheelkundige zijde die een indringende her-oriëntering willen geven op het gebied der etiologie in het licht der psychosomatologie en dieptepsychoologie. RYAN publiceert in 1946 een verhandeling, getiteld „Psycho-biologic foundations in dentistry”, waarin hij wisselwerking tussen organische en psychische verschijnselen constateert in directe betrekking tot het gebit. Hij schrijft onder meer, dat experimentele observaties aangetoond hebben, dat „p.h., de viscositeit van het speeksel en tot zekere hoogte ook de minerale bestanddelen kunnen veranderen onder invloed van vrees, woede of genot. Op calcium en andere geïoniseerde zouten van de lichaamsvloeistoffen werken emotionele toestanden in...” en verder „...excessieve occlusale druk leidt automatisch tot paradentosis; verkeerde mondge-

¹⁾ Deze verhandeling werd in eerste aanleg samengesteld als scriptie voor mejuffrouw W. J. BLADERGROEN, lectrice in de kinderpsychologie aan de Rijks-Universiteit te Groningen (1960).

woonten bleken herhaaldelijk de uitdrukking te zijn van gedragspatronen, als onderdrukte woede of angst-beladen afhankelijkheid...". Hij stelt, dat er dikwijls een „psychogenetic hypothesis for dental diseases” is vast te stellen en dat de mond moet worden beschouwd als een veel voorkomende „locus minoris restentiae”.

En in het algemeen ziet hij de toepassing van de „psychobiologic foundations of dentistry” als een belangrijke aanvulling (zij het ook geen vervanging) van fundamentele en goede technieken.

Een indringende dieptepsychologische analyse van de betekenis van het gebit geeft MENG in zijn „Psychologie in der Zahnärztlichen Praxis” (1962). Hij introduceert het begrip „oro-fazial Komplex” als verzamelnaam voor „psychisch bedingte Fehlleistungen in Bezug auf das Mundgebiet”. Over verwaarlozing en veronachtzaming sprekend constateert hij „dat – misschien met uitzondering van de liefde en het geslachtsleven – juist in de gebieden rond de mondorganen ongelooflijk veel verdringing, angst en daarmee verband houdende, ook een gemis aan de meest primitieve inzichten en een tekort aan realiteitsbesef voorkomt”.

Hij geeft verder een uitgebreide beschrijving van verschillende pathologische afwijkingen en het „oro-fazial-Komplex”. Hij noemt de paranoia in betrekking tot het uiterlijk en speciaal het gebit, het masochisme en het sadisme ten aanzien van de tanden, waarvan vele oude lijfstraffen getuigen, en verschillende mishandelingen in de concentratiekampen voorbeeld zijn. Ook vermeldt hij de „Zahnreizträume” zoals FREUD die beschrijft in zijn „Traumdeutung”, die hij van zeer groot belang acht. Het gebit is volgens PETERHANS in het boek van MENG, „ein Symbol für Kraft und Potenz” en naar zijn mening kunnen tanden „zonder enige twijfel een zinnelijk-erotische prikkelwaarde hebben en ook worden ze vaak in verband gebracht met castratie-fantasieën”.

Naast dit werk van MENG zijn er in de laatste jaren enkele verhandelingen verschenen, waarin aan de hand van casuïstische mededelingen het gebied der zogenaamde „psychodontie” wordt verkend.

Wij zouden een oriënterend onderzoek naar de betekenis van de tanden willen beginnen met een verkenning van de opvattingen die onder het volk leven of geleefd hebben.

LINGUÏSTIEK, FOLKLORE, ETHNOLOGIE

Linguïstiek

In het taal-eigen van vele landen treft men uitdrukkingen aan, die betrekking hebben op de tanden. *In de eerste plaats* zijn er de uitdrukkingen, waarin de tanden worden opgevat als gebitselementen. Deze groep uit-

drukkingen is wel het meest gedifferentieerd. *Op de tweede plaats* die uitdrukkingen, waarin de tand een technische betekenis heeft gekregen, zoals bij voorbeeld de tanden van een tang, tandrad, getande muren. Dit tweede genre uitdrukkingen groepeerd zich meer om het gebits-aspect, hetzij in het beeld van bijten, hetzij in het beeld van rij-elementen. *Op de derde plaats* de uitdrukkingen, waarin het begrip „tand” staat voor iets uitstekends, iets spits, zoals bij voorbeeld drietand, „le dent du Midi” (bergpiek in Frankrijk).

Men kan in deze laatste uitdrukkingen een zekere fallische waardering voor de tand bespeuren, zoals RÜMKE constateert in zijn eerder genoemd artikel.

Beziet men in het algemeen inhoudelijk de tanden, dan is het meest in het oog springend ongetwijfeld het belevings-aspect van de *agressie* en de *woede*: de tanden laten zien; tandenknarsen (de geïntrojecteerde agressie), tot de tanden gewapend, de tanden wetten (zich opmaken voor de aanval).

Van agressie en woede ziet men een overgang naar: *onverschrokkenheid*, *moed*, *potentie*, *mannelijkheid* en *dominantie*: de tanden op elkaar zetten, door (de zure appel heen)bijten; verbeteren; de tanden erin zetten; haar op de tanden hebben.

Ook zijn er uitdrukkingen, die op een negatieve manier hetzelfde weergeven, met andere woorden: het verlies van tanden wijst op *machteloosheid*, *afgeleefdheid*: met de mond vol tanden staan (oorspronkelijk betekende dit, het weerloze slachtoffer geworden te zijn van een aanvaller, die alle tanden losgeslagen had in de mond van zijn slachtoffer) en, in het Engels: „to draw a person's teeth (= iemand onschadelijk maken); verder: aftands, aftandig, op zijn tandvlees lopen.

Een ander aspect, hoewel minder geprononceerd doch veelvuldig aan te treffen, is dat van het eten, meestal bij een *uitdrukking van appetijt*, zoals watertanden; om in te bijten (soms kannibalistisch getint, zoals bijvoorbeeld: „dat kind heeft wangetjes om in te bijten”; en in het Frans: „mordre à belles dents” (ergens met smaak in bijten); in het Engels: „to have a tooth for ... (lekker vinden); en in het Duits: „gierige Zähne” (= gulzigheid), „lecker Zahn” (= lekkerbekkerij). Soms drukt de tand echter juist de tegenzin in het eten uit: met lange tanden eten.

Een aspect, dat minder op de voorgrond treedt, is dat van de *schoonheid* en *verleidelijkheid*. In het Frans bestaat de uitdrukking: „grincer les dents” (= hartveroverend lachen).

In verhalen van POTGIETER en STARING treft men opmerkingen aan over meisjes, die lief lachen: „met rijen melkwitte tandjes”. In het Hooglied

komt een passage voor, waarin de schoonheid der tanden van een vrouw wordt bezongen:

(IV. 2) „Uw tanden zijn als een kudde (schapen) die pas is geschoren,
En zo uit het bad;
Die allen tweelingen hebben –
En zonder kroost is er geen bij”.

In een dergelijke waardering voor de tanden speelt een exhibitionistisch moment een rol: er schuilt verleidelijkheid in het tonen van de tanden. Dit element keert in een nieuwe vorm terug in de zogenaamde „tandpastaglimlach” en in de „kiss-me-quick-smile” van de Amerikaanse filmcultuur.

Een element van *bescherming* en *beveiliging* van het eigen innerlijk vindt uitdrukking in HOMERUS' geveugelde woord van de „haag der tanden”, *ἔρκος ὀδοντων*.

Een besef van de centrale betekenis, die het gebit soms kan hebben voor een mens, treft men op verschillende plaatsen in de belletrie.

Zo beschrijft GOETHE in zijn: „Wilhelm Meisters Lehrjahre” een man van in de vijftig, die zich zeer aangetrokken voelt tot een jong meisje, maar afziet van verdere toenadering als hij ontdekt, dat een tand is los gaan zitten in zijn mond. En HUGO tekent in: „Les Misérables” een jonge vrouw, die ten koste van zware gewetensconflicten haar tanden laat trekken en verkoopt om daardoor het leven van haar buitenechtelijk kind te redden en zo haar eigen schuld te delgen.

BORDEWIJK zegt, dat hij geobsedeerd wordt door dit onderdeel van het lichaam... „het enig zichtbare gedeelte van het geraamte”... In dit verband is een opmerking van KLOPPER in zijn: „Developments in Rorschach-Technique” (1953) wel treffend. Deze beweert, dat „enige soorten pathologie, zoals bij voorbeeld conversie-hysterie, hypochondrie en reële somatische klachten, vergezeld worden van praeoccupatie met anatomische begrippen”.

En VESTDIJK beschrijft in zijn roman: „De ivoren wachters” de inferioriteitsgevoelens op sexueel gebied van een jongeman met een bijzonder slecht gebit.

BLAMAN schildert in haar roman: „Eenzaam avontuur” een vrouw, die een man hoont en veracht om zijn kunstgebit; daarnaast tekent zij in: „Vrouw en Vriend” een obscene, onsmakelijke man, wiens perversiteit vooral spreekt uit een dégoutant gebit.

Folklore

In Nederland, Duitsland en ook in Zuid-Europese landen bestaan kin-

derrijmpjes en vormen van bijgeloof, waarin een verband wordt gelegd tussen muizen, vleermuizen, tanden krijgen en tanden wisselen.

Folkloristen als BAKKER en VAN ANDEL verklaren dit uit het feit, dat muizen knaagdieren zijn en derhalve „sympathetische dieren”, doch daarnaast wordt ook vastgesteld, dat muizen en vleermuizen „chtonische dieren” zijn, dit wil zeggen: „ziedieren, levensgeesten”.

Men constateert dus een relatie tussen *tanden* en *levensgeesten*. En daarbij sluit dan de opvatting aan, dat de tand „leven oproept” en een *symbool* is voor *vruchtbaarheid*. In vele Germaanse landen ziet men een bepaald vruchtbaarheids-gebaar. Wil men nieuwe tanden, dan werpe men de oude over de schouder, maar ook: wil men een rijke oogst, dan dient de eerste hand graan over de schouder geworpen te worden.

Een ander verband met de vruchtbaarheid geeft het volksgeloof, dat de moeder weer een kindje verwacht, als haar jongstgeborene spoedig tanden krijgt. Kiespijn wordt gezien als een symptoom van zwangerschap. Ook wordt kiespijn beschouwd als liefdes-hunkering van de ongehuwde vrouw „love-pain” en dit hangt volgens TER LAAN en VAN ANDEL weer samen met een popularisering van de „humorale pathologie” van HIPPOCRATES en ARISTOTELES.

HIPPOCRATES stelde namelijk, dat tanden en nagels verkregen konden worden door koken van het mannelijk – of vrouwelijk zaad. En ARISTOTELES zou in zijn „leer der humeuren” eveneens een verband hebben gezien tussen het geslachtelijke en de tanden. Menstruatie en kiespijn zouden dezelfde oorzaak hebben, namelijk een teveel aan (geslachtelijke) sappen, die in het geval van kiespijn „op de kiezen slaat”.

Een combinatie van *vruchtbaarheid* en *mannelijke weerbaarheid* vindt men in het mythologisch verhaal van KADMOS, die een draak doodde. Hij zaaide de drakentanden en terstond rezen er gewapende mannen uit de grond, die elkaar bekwamen, totdat er slechts vijf overlevenden bleven; dit waren de eerste Spartanen.

Ethnologie

Nog scherper dan in de folklore van Europa vindt men in de opvattingen van primitieven over tanden, elementen van animisme, levenskracht, vruchtbaarheid, sexualiteit en potentie. In het ethnologisch handboek van FRAZER: „The Golden Bough” (1911) worden op verschillende plaatsen opvattingen vermeld over de tanden.

Onder Australische volksstammen bestaat het gebruik om een tand uit de mond te slaan bij initiatie-riten en deze te verbergen of te offeren aan de goden. FRAZER zegt: „de tand wordt beschouwd als een vitaal deel van

de mens, dat geofferd wordt om hem na de dood een ander leven te verzekeren". In deze animistische opvatting is de tand de *drager van het leven*. Vaak wordt het voorgesteld, dat de ziel van een gestorvene terugkeert naar zijn tand, om vandaar-uit tot nieuw leven te komen. Ook kan men macht krijgen over een ander door het bezit van diens tanden, zoals FRAZER beschrijft in het volgende gebruik: „Is een volksstam overwonnen door een naburige, dan eist de laatste als buit de uitgeslagen en verborgen tanden van de overwonnenen op en verkrijgt op deze wijze macht over deze mensen”.

In het volksgeloof, ook waar dat beïnvloed is door het Christendom, treft men soms meningen aan waarin de tand onmisbaar is voor een verrijzenis uit de dode.

Vele volkeren geloven, dat zij de *kracht* van een dier verkrijgen door de tanden van dit dier te dragen als amulet. FRAZER stelt een verband vast tussen het *geslachtelijke* en de *tand*: „Het uitslaan van tanden is de voornaamste initiatie-ceremonie bij de stammen van Oost- en Zuid-Oost Australië, en het wordt veelvuldig toegepast, hoewel niet als initiaalritueel bij de centrale stammen, bij wie de circumcisie en subcisie de essentiële rituelen zijn”.

Zowel aan de tand als aan de voorhuid wordt dus een sexuele betekenis toegekend.

RÜMKE ziet in dit verschijnsel een substitutie, waarbij zowel aan de penis als aan de tand *kracht*, *leven* en *vruchtbaarheid* kan worden toegeschreven.

Misschien moet het door VAN ECK vermelde, Balinese gebruik „*me-sangih*” genaamd wel op eenzelfde wijze worden verklaard als de oorspronkelijke besnijdenisrite: tijdens de huwelijksplechtigheid worden de tanden van de bruidegom gevijld. Het verband tussen het *geslachtelijke* en de tanden is hier in elk geval zeer duidelijk.

Er zijn verschillende aanwijzingen voor de opvatting dat de tand *drager van vruchtbaarheid* is: „sommige primitieven menen dat een tand, in een vijver geworpen, de groeikracht bevordert, zodat er bij voorbeeld lelies in gaan groeien”.

Chinezen en sommige Zuidamerikaanse volkeren geven de tand een *exhibitionistische* betekenis, door hun tanden met veel goud te versieren. Hoe meer goud, des te aantrekkelijker in sexueel opzicht, en des te machtiger in aanzien. Doch deze laatste betekenis treft men slechts aan bij sedentaire beschaafde volkeren

De gegevens uit de linguïstische, folkloristische en ethnologische exploraties samenvattend, herkent men, hoewel de overgangen glijdend zijn, de volgende opvattingen:

1. Het animistische aspect: dus de tand als drager van het leven; van de levenskracht.
2. Het aspect der vruchtbaarheid.
3. Het aspect der sexuele potentie.
4. Het aspect der macht en agressiviteit.
5. Het exhibitionistische aspect.
6. Het aspect der beveiliging van het innerlijk.

Het eerste aspect komt enkel voor bij primitieve volkeren; de laatste aspecten lijken samen te hangen met cultivering.

Centraal in al deze opvattingen staat het begrip *potentie* en *macht*.

(wordt vervolgd)